

various factors of non-governmental nature. The tillage culture in near-Lviv villages was on the stage of development and reformation. The peculiarity of its formation was the activity (conducted within the villages) of number of various cultural and educational organizations of the region. It is noted that the great influence on development of agriculture not only in Lviv powiat but generally in whole Rzeczpospolita was enjoyed by Ukrainian public organizations. It is determined, that tillage culture in villages in Western Ukraine, including near-Lviv villages carried out the function of realization of peasants' interests, assuring the efficiency of agriculture in the period of economic crisis of the state and the worldwide crisis.

Key words: agriculture, tillage culture, Lviv voivodeship under Second Polish Republic.

Стаття надійшла до редколегії
21.05.2014 р.

УДК 94-053.81(477.81)«1941/1945»

**Олександр Кузьмик
Ольга Костянюк**

Молодіжний антифашистський підпільний рух на Рівненщині в роки Великої Вітчизняної війни

У статті зроблено спробу на основі архівних документів, монографічної і мемуарної літератури прослідкувати утворення підпільних організацій у Рівненській області та з'ясувати реальну дієздатність радянських підпільних формувань у роки німецько-радянської війни. Проведено дослідження особливостей молодіжного антифашистського підпільного руху на теренах краю, визначено його основні етапи та особливості розгортання; схарактеризовано склад, місця дислокації та діяльність основних підпільних організацій, які діяли на території регіону; досліджено ефективність діяльності підпільних груп у 1941–1944 рр. на Рівненщині.

Ключові слова: М. М. Остафов, П. М. Мірющенко, підпільні організації, підпільний рух, молодіжний антифашистський рух, обком партії, Рівненщина.

Постановка наукової проблеми та її значення. Проблема організації та діяльності підпільних структур на території Рівненської області майже не досліджена в радянській і сучасній історіографії. Стратегічне розміщення міста Рівного, як столиці Рейхскомісаріату «Україна», зумовлювало присутність у регіоні та обласному центрі партизанських і підпільних формувань. Про героїчну боротьбу підпільників Рівненщини з німецько-фашистськими загарбниками під час Великої Вітчизняної війни видано чимало спогадів колишніх народних месників. Але автори їх здебільшого розповідали про ті події, які їм відомі, описували діяльність «своєї» групи, «своєї» підпільної організації.

Аналіз досліджень цієї проблеми. Джерельну базу статті складають звіти та оперативні донесення Обласного штабу партизанського руху (ОШПР) та Українського штабу партизанського руху (УШПР), рішення Рівненського підпільного обкому КП(б)У. Одна з найбільш інформативних тогочасних робіт монографія П. Тронькова «Навічно в пам'яті народній». Автор наголошує на вирішальному впливі постійних «зрад», «доносів», «клімату» та дезінформації про події, які відбувалися на лінії фронту, а також на відсутності чіткої схеми діяльності партизанського та підпільного руху на окупованій території.

У радянський період цю тему вивчало обмежене коло вчених. Зокрема, діяльність юних підпільників досліджували В. П. Васильєва, В. Милюха, Г. Плиська, Р. Стост, В. Лебединський. Частина цих досліджень містить елементи аналізу окремих аспектів діяльності молодіжних підпільних організацій.

Здобуття Україною незалежності стало поштовхом для критичного переосмислення низки положень і стереотипів радянської історіографії. Найбільш помітні монографії цього періоду, які висвітлюють означену проблему, таких учених, як В. Литвинов [5], І. Т. Муковський, А. С. Чайковський, Б. Савка. У їхніх роботах зроблено важливі наукові висновки стосовно діяльності юних підпільників

України. Автори дають також об'ємну характеристику підпільникам, пов'язаним із партизанським рухом.

У виданнях розміщені публікації О. Бондаря, Ю. Єременка [3, с. 15], М. Романцова, Т. Новак [7, с. 3], які ґрунтовно та змістовно висвітлюють цю тему у своїх роботах, передовсім діяльність юних підпільників.

Отже, наявні розвідки вітчизняних і зарубіжних дослідників, різноманітні та різнопланові джерела дали змогу глибше вивчити й висвітлити тему, яка стосується діяльності молодіжних підпільних організацій.

Хронологічні межі дослідження охоплюють час від початку радянсько-німецької війни (22 червня 1941 р.) до визволення м. Рівного Червоною армією (2 лютого 1944 р.).

Мета статті – дослідити особливості молодіжного антифашистського підпільного руху на Рівненщині та їх боротьбу проти фашистських окупантів у роки Великої Вітчизняної війни. **Важливі завдання** нашої роботи: визначити основні етапи розгортання молодіжного підпільного руху та їх особливості; схарактеризувати основні підпільні організації, які діяли на території краю; визначено ефективність підпільних груп, які діяли на Рівненщині.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Рівненщина була однією з перших, яка зазнала страхіття навали німецько-фашистських загарбників та жорстокої окупації. Вона однією із перших областей України пішла в підпільну боротьбу проти окупантів, яку очолили комуністи. Уже влітку 1941 р. підпільні групи й партизанські загони були створені у Висоцьку, Клесові, Удрицьку, Сварицевичах та інших населених пунктах північних районів. Їх організували В. О. Сонін, І. О. Кобак, Д. О. Хропко, О. О. Кренько, а в м. Рівному – П. М. Мірющенко, М. М. Остафов, Т. Ф. Новак, у Сарнах – М. К. Фідаров та багато інших. Згодом почали діяти підпільні групи, які очолили І. Кутковець у Гощі, П. Кульбенко у селах Рясники, Дроздів та Гориньград, Й. Чеберак у селі Городку, Ф. Кравчук у Грушвинці, О. Солімчук у селі Синів. Ці підпільні групи здебільшого були сформовані з місцевої молоді. На Рівненщині діяв і славнозвісний загін «Переможці», у який входило багато юнаків і легендарний розвідник М. І. Кузнецов [13, с. 94–97].

У липні 1941 р. обком партії поставив перед молоддю, яка тільки була призвана на службу, завдання створювати в області підпілля, піднімати людей на боротьбу з фашистами.

Умови для підпільної діяльності були нелегкі. Кат українського народу Еріх Кох обрав Рівне своєю «столицею». Тут були розташовані численні каральні загони СС та гестапо [8]. У зв'язку зі швидкою окупацією Рівненщини радянська влада не встигла створити широкого підпілля, засобів зв'язку. Коли додати до цього, що населення не мало правдивої інформації про становище на фронтах, а окупанти чинили жорстокий терор, то стане зрозуміло, які умови були для діяльності молодіжного підпілля.

У лавах народних підпільників перебувало понад 7 тис. жителів Рівненщини. Вони підірвали понад 600 ворожих ешелонів із солдатами й військовою технікою, 160 шосейних і залізничних мостів, 124 склади, розібрали понад 70 км залізничних колій, знищили 200 гармат, понад 260 автомашин і танків, майже 30 тис. гітлерівських солдатів і офіцерів [14, с. 36].

Наприкінці липня Т. Новаку вдалося встановити зв'язок із колишніми членами КПЗУ П. Кульбенком, І. Луцем, А. Курешою, О. Солімчук та І. Кутковцем. На початку серпня в Рівному було створено підпільну організацію, до керівництва якої ввійшли Т. Новак, І. Луць, А. Куреша.

1942 р. підпільна молодіжна організація значно зросла, вона налічувала 123 чоловіки. Розширився склад керівного ядра. До нього входили також Ф. Кравчук, О. Гуц, В. Поплавський, Ф. Шкурко, а пізніше – М. Поцелуєв, М. Жарська і В. Соловійов. Було створено відділи агітації та пропаганди, диверсійно-бойовий, з організації партизанських загонів, розвідувальний і господарський, які допомагали й спрямовували діяльність багатьох підпільних організацій області [11].

1943 р. вона налічувала 173 чоловіки. Понад 700 патріотів усіляко допомагали підпільникам: тримали явочні квартири, постачали харчами, розповсюджували листівки [13, с. 58].

Особливо активізувалася діяльність підпільної організації із часу встановлення зв'язку з підпільним обкомом партії, який очолював депутат Верховної Ради СРСР В. А. Бегма, та з партизанським загonom Героя Радянського Союзу Д. М. Медведєва. Між ними встановилися постійні контакти, підтримувані через зв'язкових на «маяках». Із міста до партизанів часто йшло поповнення за рахунок

перевіраних нами людей, передавалися розвідувальні відомості тощо. А в Рівному зв'язкові приносили зброю, міни, боєприпаси, листівки. За допомогою загону медведевців організація мала змогу тримати зв'язок по радіо з Великою землею.

Незважаючи на всі заходи гестапо, його численних каральних органів та агентури із числа українських буржуазних націоналістів, підпільна організація вела успішну боротьбу. 32 місяці діяли народні месники, а в окупованому місті вони провели диверсійні операції, у результаті чого знищили 4 тис. пар валянок, 8 тис. літрів цукрового сиропу, було тимчасово виведено з ладу Шпанівський цукрозавод. Підпільники знищили п'ять маслозаводів, які постачали німецькі військові частини, спалили фабрику чурок, склад із гітлерівським військовим майном, вісім скирт із необмолоченим зерном та фуражем, перерізали у двох місцях кабель, який зв'язував ставку Гітлера зі Східним фронтом [6, с. 99]. Юні бійці диверсійно-бойового відділу пустили під укіс ворожий ешелон, відправили в Німеччину дві посилки, у яких були міни з годинниковими механізмами. Дві магнітні міни вони підвісили під цистерни з паливом, підірвавши їх.

Тривалий період підпільна організація була головним джерелом правдивої інформації населення міста та навколишніх сіл про події на фронтах. Маючи радіоприймач, друкарську машинку та ротатор, відділ агітації на чолі з А. М. Курешею розповсюджував повідомлення, які читали сотні людей. Вони повідомляли населення про те, що робиться на передовій та, кликали до боротьби з ненависним фашизмом [12].

Відділо зі створення партизанських загонів підготував і відправив у заони близько 500 чоловік. Важко переоцінити роботу, яку здійснили розвідувальний відділ, що ним керував Ф. Шкурко.

Крім наших підпільників, у Рівно діяли організації народних месників під керівництвом П. М. Мірющенка та М. М. Остафова, а також розвідувальні групи партизанського загону Д. М. Медведєва. У місті здійснював свої безсмертні подвиги легендарний розвідник М. І. Кузнецов [6, с. 160–161].

Незважаючи на юний вік та відсутність бойового досвіду, діти та підлітки із властивими для їх віку максималізмом і безоглядністю виконували відповідальні завдання та доручення. У селі Коритні Монастирищенського району діяла підпільна організація, членом якої був і 13-річний Володимир Саморуха. Для налагодження зв'язків із партизанським загonom Д. М. Медведєва керівництво підпільної організації восени 1943 р. направило Володимира на Рівненщину. Самостійно здолавши 500 км небезпечного шляху, юний підпільник дістався до пункту призначення і виконав нелегке бойове завдання. Монастирищенські осередки Опору дістали завдяки цьому надійний зв'язок, а В. Саморуха став бійцем партизанського загону Д. М. Медведєва. За згаданий вище подвиг та інші бойові заслуги юний месник був нагороджений орденом Червоної Зірки та медаллю «Партизану Вітчизняної війни» I ступеня [2, с. 172].

Досить часто неповнолітні громадяни втягувалися в діяльність осередків Опору через епізодичну допомогу своїм рідним і близьким, які були учасниками підпільного руху.

У найтяжчі для радянського народу листопадові дні 1941 р., коли німецько-фашистські орди рвалися до серця нашої Батьківщини, у глибокому тилу гітлерівських полчищ поліський парубок із с. Галузії Каленик Верешко подав заяву з проханням прийняти його в ряди ленінського комсомолу. Разом із ним у комсомол вступили Андрій Ляцевич, Василь Дерчун, Петро Японський, Григорій Очківський, Василь Ружинський, Павло Євпак. Комсомольці с. Галузії залучили до боротьби з окупантами молодь із навколишніх сіл – Серхова, Мульчиць, Карасина, Волчинюка, хутора Коники. Документи свідчать, що вже у квітні 1942 р. у с. Галузії виник один із перших на Рівненщині підпільних райкомів ЛКСМУ, до складу якого входили Олександр Євпак, Петро Янчевський, Павло Євпак, Григорій Очківський, Василь Марчук [4, с. 25].

Багато документів свідчать про безприкладний героїзм молоді. Збереглося багато заяв юнаків і дівчат із проханням прийняти їх до лав ленінського комсомолу. Підпільниця Єва Яценко із с. Купелі в заяві, поданій підпільному райкому комсомолу, писала: «Якщо доведеться загинути, хочу загинути комсомолкою» [5, с. 320].

Заслуговують на увагу істориків документальні матеріали, у яких розповідається про очолювану комсомольцем Федором Бучком підпільну організацію, яка з осені 1941 р. розгорнула роботу в с. Старій Рафалівці. До складу її входили Григорій Розов, Віктор Ємельянов, які втекли з полону, а також місцева молодь – Володимир Фединчик, Ольга і Валентина Богомаз. Але незабаром гестапівці й оунівці викрили й замордували мужніх підпільників [9].

Умови, у яких проходила боротьба підпільників, ця боротьба відбувалася в умовах жорстокого окупаційного режиму, кривавого терору. В архівах зберігаються акти про жахливі злочини фашистів. В акті Надзвичайної комісії із розслідування злочинів німецько-фашистських загарбників у Ровенській області вказано, що в листопаді 1941 р. протягом трьох днів у лісі Сосонки під Рівнем вони знищили понад 17,5 тис. радянських людей [1]. Про це ж розповідають у своїх спогадах і люди, які випадково врятувалися тоді від смерті. «Підійшовши до Сосенок, ми зрозуміли, що прийшли на смерть, – згадує К. Новаківська. – Я побачила жахливу картину, від якої навіть зараз кров холоде в жилах. Рів завдовжки в сто метрів, через нього перекинута колоди. Приречених гнали по колодах, перекинутих через яму і розстрілювали з кулеметів» [10].

Смертю хоробрих полягли І. Луць, М. Поцелуєв, Ф. Шкурко, М. Жарська, А. Куреша, П. Кульбенко, П. Мірющенко, М. Остафов, О. Гуц, Ф. Кравчук та інші славні патріоти. Їх сьогодні немає серед нас. Але вони живуть у серцях наших, у тих великих звершеннях, яких досягли рівенчани за чверть століття. Понад 3 тис. партизанів і підпільників за бойові заслуги нагороджено орденами й медалями Радянського Союзу. А М. І. Кузнецову, Д. М. Медведеву і М. Т. Приходьку, М. С. Орлову і Т. Ф. Новаку присвоєно високе звання Героя Радянського Союзу [2, с. 187]. Але й ці факти є переконливим свідченням широкої, справді народної боротьби проти німецько-фашистських окупантів та їх націоналістичних пособників.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. На основі дослідження можна зробити висновок, що відсутність даних, які б підтверджували розвідувальну й диверсійну діяльність окремих підпільних груп у другій половині 1941 – середині 1942 рр., не дає нам змоги стверджувати, що підпільна робота активно здійснювалась. Перші відомості про діяльність деяких підпільних організацій з'являються тільки у 1942–1943 рр. Вони містяться переважно в довідках Рівненського міському Компартії України, виданих 1963 р.

Деякі підпільні групи взагалі не залишили чітких документальних слідів своєї діяльності. Смерть двох організаторів підпілля – Мірюшенка та Остафова – стала основним фактором розпаду їх підпільних організацій. Разом із їх загибеллю зникає майже вся інформація про виконану підривну роботу в зоні окупації, тому сам факт існування цих організацій може бути поставлений під сумнів через відсутність вагомих документальних підтверджень, окрім численних згадок у радянських ме-муарах і часткових вкрапленні інформації в радянських документах.

Незважаючи на це, матеріали дають змогу правдиво висвітлювати мужню боротьбу підпільників Рівненщини. У тяжкій боротьбі у ворожому лігві, коли на тебе кожна хвилину чатувала смерть, потрібно було мати залізну волю, витримку і глибоку впевненість у перемозі нашого народу над ворогом. Сильні духом молоді підпільники із честю пройшли найтяжчі випробування, вступали в нерівні поєдинки із фашистами й перемагали. Не здригнувшись, вони йшли на смерть в ім'я свободи та щастя нашого народу. Велична історія їх боротьби в тилу ворога в роки Великої Вітчизняної війни є не лише пам'яткою про героїчне минуле нашого народу, а й грізною пересторогою сучасним паляям війни.

Перспективи подальшого дослідження полягають у дослідженні причин провалу радянських підпільників у перші роки війни; узагальненні наслідків бойової діяльності молодіжних підпільних організацій та молоді Рівненщини й визначенні їх ролі в загальноукраїнській народній боротьбі.

Джерела та література

1. Державний архів Рівненської області, ф. Р-534, оп. 1, спр. 4, арк. 199, 215.
2. Дзвони пам'яті : худож. та докум. твори. Кн. : Про трагедію сіл Волині, Житомирщини та Ровенщини, знищених фашистами у роки війни / редкол. : Ю. Збанацький (голова) та ін. ; упоряд. : О. Т. Богачук та ін. – К. : Рад. письм., 1987. – 230 с.
3. Єременко Ю. Правда, яку розповіли кати / Ю. Єременко // Голос України. – 2012. – № 190. – 10 жовт. – С. 15.
4. І наша частка в Преремозі : док. нариси, ст., арх. док. і матеріали / упоряд. В. Р. Коломієць. – Львів : Каменярь, 1987. – 152 с.
5. Литвинов В. Коричневое «ожерелье»: документальное повествование о жертвах нацистских преследований – гражданах бывшего СССР : в 3 кн. – Кн. 3. – Киев : [б. и.], 2003. – 628 с.
6. Лукин А. Николай Кузнецов жизнь замечательных людей / А. Лукин, Т. Гладков. – М. : Молодая гвардия, 1971. – 222 с.
7. Новак Т. Народні месники / Т. Новак // Червоний прапор. – 1969. – № 24. – 2 лют. – С. 3.

8. Партійний архів Рівненського обкому КП України, ф. 2668, оп. 1, спр. 2, арк. 4.
9. Партійний архів Рівненського обкому КП України, ф. 1, оп. 1, спр. 19, арк. 40–41.
10. Партійний архів Рівненського обкому КП України, колекція спогадів, ф. 1, оп. 1, спр. 48, арк. 10–16.
11. Партійний архів Рівненського обкому КП України, ф. 1, оп. 1, спр. 48, арк. 87.
12. Партійний архів Рівненського обкому КП України, ф. 1, оп. 1, спр. 88, арк. 18–19.
13. Тюфяков И. Н. Дорога в бессмертие о Герое Советского Союза Н. И. Кузнецове / И. Н. Тюфяков. – М. : Планета, 1985. – 159 с.
14. Шиловцев Ю. В. Ми перемоглима віки залишаться. До 60-ти річчя Перемоги Радянського народу над фашизмом у Великій Вітчизняній війні 1941–1945 рр. / Ю. В. Шиловцев. – К. : [б. в.], 2005. – 68 с.

Кузьмык Александр, Костянко Ольга. Молодежное антифашистское подпольное движение на Ровенщине в годы Великой Отечественной войны. В статье предпринята попытка на основе архивных документов, монографической и мемуарной литературы проследить образования подпольных организаций в Ровенской области и выяснить реальную дееспособность советских подпольных формирований в годы Великой Отечественной войны. Исследованы особенности молодежного антифашистского подпольного движения на территории края, определены его основные этапы и особенности развертывания; охарактеризованы состав, места дислокации и деятельность основных подпольных организаций, которые существовали на территории региона; исследована эффективность подпольных групп, действовавших в 1941–1944 гг. на Ровенщине. Особенно важное значение играла деятельность подпольных организаций с участием П. М. Мирющенко, М. М. Остаfoва, В. А. Бегмы и Д. М. Медведева.

Ключевые слова: М. М. Остафов, П. М. Мирющенко, подпольные организации, подпольное движение, молодежное антифашистское движение, обком партии, Ровенщина.

Kuzmyk Oleksandr, Kostyanko Olga. Youth Anti-Nazi Clandestine Movement in Rivne Region During World War II. This article attempts based on archival documents, memoirs and monographic literature to trace the formation of underground organizations in Rivne region and find out the real capacity of Soviet underground formations during the German-Soviet war. The author studied the characteristics of youth antifascist underground movement in the region, its main stages and details of deployment; described structure, locations and activities of major underground organizations that existed in the region; studied the effectiveness of underground groups operating in the 1941–1944 biennium. in Rivne region. Played a particularly important activity underground organizations with P. M. Miryuschenka, M. M. Ostafova, V. A. Begmy and D. M. Medvedeva.

Key words: M. M. Ostafov, P. M. Miryuschenko, underground organizations, the underground movement, the anti-fascist youth movement, provincial committee party, Rivne.

Стаття надійшла до редколегії
23.05.2014 р.

УДК 94:32313(477.87)«1939/1944»:323.281

Юрій Славік

Репресії угорської влади проти українського націоналістичного руху на Закарпатті (1939–1944)

У статті розглянуто діяльність українського націоналістичного руху на Закарпатті в період угорської окупації. Зокрема, проаналізовано внутрішньополітичні передумови для розвитку цього руху, масштаби та основні напрями його діяльності. Окремо висвітлено репресії проти українського підпілля з боку угорських силових структур.

Ключові слова: Угорщина, репресії, Закарпаття, ОУН, ковнерівський процес.

Постановка наукової проблеми та її значення. Перша половина ХХ ст. стала для Закарпаття переломним періодом із точки зору національно-культурного та політичного розвитку краю. Результатом цього стало формування нової для регіону української національної ідентичності, що зумовило включення Закарпаття до загальноукраїнського націотворчого процесу. Особливо жваво цей процес відбувався в період Чехословацької Республіки, ліберально-демократичний режим якої створив для